
---

100 Jahre Deutsch-Armenische Gesellschaft: erinnern. gedenken. gestalten, Hannover, „Carl Küster Druckerei“, 2014, 300 S.

100-ամյա Գերմանա-հայկական ընկերությունը. հիշել, ոգեկոչել, կերպարանագործել, Հանուվեր, «Կարլ Կյուստեր», 2014, 300 էջ

2014 թ. լրացավ Յոհաննես Լեփսիուսի հիմնադրած Գերմանա-հայկական ընկերության հարյուրամյակը, մի կազմակերպություն, որը թե՛ Մեծ եղեռնի ժամանակաշրջանում և թե՛ այդուհետ հսկայական ներդրում է ունեցել հայ ժողովրդի ձայնը գերմանական և միջազգային հանրությանն ու բարձր ատյաններին հասցնելու, հայ և գերմանական մշակութային, հասարակական ու քաղաքական կապերի ամրապնդման, ինչպես նաև հայության իրավունքներն արտերկրում պաշտպանելու հարցում: Հոբելյանական այս տարելիցը, բնականաբար, պետք է ընկերությանը դրդեր ամփոփ վերագնահատել իր անցած բարդ ու դժվարին ուղին և միաժամանակ ծառայել որպես մի նոր՝ խորհրդաշատ ելակետ՝ իր կենսագրության նոր հարյուրամյակը մուտք գործելու շեմին: Հոբելյանական տարվա կապակցությամբ ընկերության հրատարակած՝ գրախոսվող գիրքը վերոնշյալի խոսուն մարմնավորումն է: «Մենք, ինչպես և մեզ հետ շատերը, – նշված է կազմակերպության նախագահ Բաֆֆի Քանդյանի հեղինակած ներածությունում, – հիշում ենք մեր ընկերության հիմնադիրներին և այն ամենը, ինչ տեղի է ունեցել այն ժամանակ, ոգեկոչում ենք զոհերին և ի ցույց դնում նրանց, ովքեր կերպարանագործում են գերմանա-հայկական ներկայիս հարաբերությունները» (էջ 7):

Այդ իսկ մոտեցումով են ընտրվել սույն գրքում զետեղված արժեքավոր հոդվածները, որոնց հեղինակները, որպես կանոն, կանգնած են ընկերության գործունեության ակունքներում կամ պատկանում են նրա մերձավորագույն գործընկերների շարքին: Գրքի սկզբնամասում հրատարակված են ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանի, Գերմանիայի Բունդեսթագի նախագահ Նորբերտ Լամմերտի, Գերմանիայում ՀՀ նախկին դեսպան Վահան Հովհաննիսյանի, Ամենայն հայոց կաթողիկոս Գարեգին II-ի, Մեծի տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Արամ I-ի, Հայ առաքելական եկեղեցու գերմանահայոց թեմի առաջնորդ Գարեգին Բեկչյանի, Գերմանիայի ավետարանական եկեղեցու խորհրդի նախագահ Նիկոլաուս Շնայդերի, Գերմանական կաթոլիկ թեմերի խորհրդի նախագահ Ռոբերտ Յոլիչի և Լեփսիուսի թոռնորդի, Լեփսիուսի ողջ ընտանիքի անունից հանդես եկող Մանֆրեդ Աշկե-Լեփսիուսի ողջունի ջերմ և սրտառույշ խոսքերը, որոնցում լավագույն մաղթանքների հետ մեկտեղ արժևորում և գնահատում է ընկերության գործունեությունը:

Գրքի՝ «Հակասականություն. մշակութայինը և քաղաքականը նախքան Առաջին աշխարհամարտը» խորագիրը կրող առաջին բաժինը սկսվում է հայտնի հայ աստվածաբան, Էրլանգենի համալսարանի դեկան Հացիկ Գազերի՝ «Գերմանա-հայկական ակադեմիական հարաբերությունները XIX դարի կեսից հետո» հոդվածով, որտեղ լուսաբանվում են նշված հարաբերությունների բնույթը, բովանդակությունը, ինչպես և դրանց զարգացման հիմնական ուղիներն ու առանձնահատկությունները: Հեղինակը հանգամանալից տեղեկություններ է հաղորդում նաև խնդրո առարկա ժամանակահատվածում գերմանական համալսարաններում ուսանած հայ երիտասարդների մասին, ներկայացնում է Գերմանիայի ավետարանական շրջանների հետ Հայ ավետարանական եկեղեցու առնչությունները, լուսաբանում նաև Լայպցիգի համալսարանի հայ ուսանողների կողմից 1880-ական թվականների կեսերին հիմնադրված՝ Հայ ակադեմիական միության գործունեությունը: Ընդ որում՝ այդ արժեքավոր տեղեկություններից, ինչպես նաև դրանց վերաբերող փաստաթղթերից շատերն առաջին անգամ են դրվում գիտական շրջանառության մեջ: Աղբյուրագիտական մեծ արժեք է ներկայացնում նաև գրքում հավելվածի տեսքով ներկայացված՝ Լայպցիգի հիշյալ ակադեմիական միության՝ 1893-1913 թթ. անդամների ցուցակը:

Կոմիտասին և Բեռլինի երաժշտական արվեստի հետ նրա առնչություններին վերաբերող հոդվածում Ռեզինա Ռանդհոֆերն անդրադարձներ է կատարում նրա կենսագրության վաղ շրջանին, բեռլինյան տարեգրությանը և հայրենիք վերադառնալուց հետո մեծագույն երգահանի՝ այստեղ ծավալած գործունեությանը: Միաժամանակ նա ըստ ամենայնի արժևորում է Կոմիտասի ներդրումը հայ երաժշտարվեստի ինքնության հայտնաբերման, զարգացման և կատարելագործման ասպարեզներում:

Այս բաժինը եզրափակող «Գերմանիան և Հայկական հարցը» հոդվածում շվեյցարացի ցեղասպանագետ Հանս Լուկաս Կիզերը լուսաբանում է Հայկական հարցի պատմությունը մեծ տերությունների, այդ թվում՝ Գերմանիայի և Թուրքիայի փոխհարաբերությունների համատեքստում, ներկայացնում է Բեռլինի վեհաժողովից ի վեր Հայկական հարցի առնչությամբ Գերմանիայի վարած քաղաքականությունը, ինչպես նաև վերջինիս համապատասխանատվությունը Հայոց ցեղասպանության խնդրում:

Գրքի «Գերմանացի քրիստոնյաների ծառայությունը որպես ապաշխարում. ճանապարհը դեպի Գերմանա-հայկական ընկերության հիմնադրումը» անվանումը կրող երկրորդ բաժնում նախ ներկայացված է Ակսել Մայսների՝ Գերմանա-հայկական ընկերության (այսուհետ՝ ԳՀԸ) հիմնադրմանը և դրա հետ կապված առավել կարևոր իրադարձությունների լուսաբանմանը վերաբերող հոդվածը: Հեղինակը կատարում է նաև պատմական ակնարկ՝ անդրադառնալով XIX դարի վերջին Լեփսիուսի մեկնարկած հայոզնության աշխատանքներին, Գերմանիայի հասարակական շրջաններում ի հայտ եկած հայանպաստ այլ նախաձեռնություններին և ապա, ներկայացնելով

Հայկական հարցի և գերմանա-թուրքական հարաբերությունների զարգացումները, ի ցույց է դնում այն նախադրյալները, որոնք հիմք դարձան ընկերության հիմնադրման համար:

Ա. Մայսների հոդվածին հաջորդում է Արմենուհի Դրոստ-Աբգարյանի՝ ԳՀԸ-ի հիմնադիր անդամներին առնչվող հրապարակումը, որտեղ հանգամանալից տեղեկություններ են հաղորդվում վերջիններիս մասին: Ներկայացված տեղեկություններն ու կատարված արժեքավոր լուսաբանումները օգնում են ամբողջացնելու մեծ երախտիք ունեցող այդ մտավորականների համագործակցության բազմաթիվ կարևոր բաղադրիչներ:

Հաջորդ բաժինը, որը կրում է «ԳՀԸ-ի աշխատանքները 1914 թվականից առ այսօր» խորագիրը, սկսվում է տողերիս հեղինակի հոդվածով, որտեղ ամբողջականորեն, մասամբ նաև գերմանական պատմագրության մեջ դեռևս շրջանառության մեջ չդրված սկզբնաղբյուրների հիման վրա լուսաբանվում է Լեփսիուսի գործունեությունն Առաջին աշխարհամարտի տարիներին:

Լեփսիուսի տան տնօրեն Ռոլֆ Հոսֆելդն իր հոդվածում գնահատում է և արժևորում Լեփսիուսի՝ իբրև պատմաբանի մեծ վաստակը Հայոց ցեղասպանության փաստագրման և լուսաբանման հարցում: Հեղինակն իր տեսակետները հիմնավորում է պատմական ստույգ փաստերով՝ միաժամանակ հանգամանալից անդրադարձ կատարելով Լեփսիուսի՝ հարցի առնչությամբ հրապարակած մի շարք ուսումնասիրությունների:

Հաջորդիվ հրատարակված՝ Մարտին Թամկեի հոդվածը նվիրված է Ֆրանց Վերֆելի «Մուսա լեռան 40 օրը» գրքում Լեփսիուսին վերաբերող հատվածների քննական վերլուծությանը: Կարևոր է, որ հեղինակը չի անտեսել այն հանգամանքը, թե Լեփսիուսի հայանպաստ գործունեությունը և ցեղասպանության վերաբերյալ նրա հրապարակած տեղեկությունները որքան մեծ ազդեցություն են գործել Վերֆելի վրա՝ իր վեպի մտահղացման և այն իրագործելու հարցում:

Համիդյան կոտորածներից հետո, մասնավորապես Ուրֆայում Լեփսիուսի և նրա «Գերմանական արևելյան առաքելություն» կազմակերպության իրականացրած տնական ու համալիր հայօգնության աշխատանքների գնահատմանը, ինչպես նաև Թուրքիայում վաղեմի լեփսիուսյան հաստատությունների հետքերը հայտնաբերելու նպատակով ի հայտ եկած նախաձեռնություններին է առնչվում Մերլին Սոլակյանի և Մանֆրեդ Բլանկի «Մոխիր և փյունիկ» հոդվածը:

Պետեր-Ֆրանկ Ռյոսելերը պարզաբանում է ԳՀԸ-ի գործունեությունը Առաջին աշխարհամարտից մինչև 1956 թ. ընկած ժամանակահատվածում: Բնականաբար պատշաճ անդրադարձ է կատարվում նաև Հայոց ցեղասպանության և հարակից խնդիրների վերաբերյալ ընկերության ծավալած հրապարակախոսական բուռն գործունեությանը:

Բաժինը եզրափակում է Բաֆֆի Քանոյանի «Փյունիկ մոխրի միջից. 1972 թ. վերահիմնադրումից առ այսօր» հոդվածը, որտեղ լուսաբանվում է ԳՀԸ-ի գործունեությունը նշված ժամանակահատվածում: Ներկայացվում են մինչ այդ ժամանակավորապես իր աշխատանքները դադարեցրած ընկերության վերահիմնադրման հանգամանքները, ինչպես նաև այդ հարցում առաջացած խոչընդոտներն ու դրանց հաղթահարման նպատակով իրականացված ջանքերը: Հեղինակը քննական անդրադարձ է կատարում նաև նոր մեկնարկի շեմին և այդուհետ իրականացված կարևորագույն միջոցառումներին, որոնք էական և կողմնորոշիչ դեր են խաղացել ընկերության գործունեությունը նոր պայմաններում նախկին՝ գորեղ ավանդույթներին համապատասխան զարգացնելու հարցում:

Գրքի հաջորդ բաժինը, որը կրում է «Զուգահեռներ. մշակութայինը և քաղաքականը Խորհրդային Միության փլուզումից հետո» խորագիրը, սկսվում է Բաֆֆի Քանոյանի հոդվածով՝ նվիրված Բունդեսթագում Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ բանաձևի ընդունման նպատակով իրագործված աշխատանքների լուսաբանմանը, որոնցում ԳՀԸ-ը կարևոր դերակատարում է ունեցել: Հանգամանալից քննական լուսաբանման են ենթարկվում ինչպես այդ առնչությամբ Բունդեսթագին ներկայացված դիմումներն, այնպես էլ դրանց հետևող իրադարձությունները և, բնականաբար, նաև բանաձևի՝ ի հայտ եկած նախագծերն ու դրանց ճակատագիրը:

Զոհրաբ Մնացականյանն ամփոփ ներկայացնում է Հայաստանի երրորդ Հանրապետության և Գերմանիայի փոխհարաբերությունների պատմությունը՝ դրանց շրջանակում տեղի ունեցած կարևորագույն իրադարձություններով հանդերձ, իսկ բաժնի երրորդ՝ եզրափակիչ հրապարակումը պատկանում է Ստեփան Դոգերլոհին, ով քննական անդրադարձ է կատարում Գերմանիայի Սաքսոնիա-Անհալթ երկրամասի և Հայաստանի միջև ձևավորված բարեկամական հարաբերություններին, այդ համատեքստում իրականացված գրական, մշակութային և կրթական շփումներին ու դրանց հիմնական արդյունքներին:

Գրքի հաջորդ և վերջին բաժնում, որը կրում է «Բազմակարծության մեջ միասնական. գերմանա-հայկական երկխոսության մասնակիցները. ընտրանի» խորագիրը, նախ ներկայացված է Սերովբե Իշխանյանի՝ Հայ առաքելական եկեղեցու գերմանահայոց թեմին վերաբերող հոդվածը, որտեղ պարզաբանվում են թեմի ստեղծման պատմությունը, նրա կառուցվածքը, կանոնադրությունը, ֆինանսավորման աղբյուրները և գործունեության հիմնական բաղկացուցիչները: Այնուհետև զետեղված է Մադլեն Վարդյանի և Թամար Համուչյանի՝ Գերմանահայոց կենտրոնական խորհրդին վերաբերող հրապարակումը, որում, ի թիվս այլ հարցերի, լուսաբանվում են այն նպատակներն ու սկզբունքները, որոնցով բնութագրվում է խորհրդի գործունեությունը:

Մանուկ Աճեմյանն իր հողվածում ներկայացնում է Գերմանիայում հայ ձեռնարկատերերի միության գործունեությանը, իսկ հաջորդող՝ Ջիորջիո Բավայի ուսումնասիրությունը նվիրված է Ախենում 1972 թ. հիմնադրված Հայկական ճարտարապետության կենտրոնի աշխատանքներին և դրանցում Արմեն Հախնազարյանի ունեցած ծանրակշիռ դերակատարությանը:

Ա. Դրոստ-Աբգարյանը և Հերմինե Բուխհոլց-Նազարյանը լուսաբանել են Հայագիտական հետազոտությունների «Մեսրոպ» կենտրոնի ստեղծման պատմությունը, դրա աշխատանքներն ու անցած ժամանակամիջոցում ունեցած նշանակալից ձեռքբերումները:

Բաժնում այնուհետև զետեղված Ռոյ Կնոկեի հողվածում հանգամանալից անդրադարձ է կատարվում Պոտսդամի Լեփսիուսի տան գործունեությանը, որն իր կարճատև գործունեության ընթացքում արդեն դարձել է հայագիտական և ցեղասպանագիտական միջոցառումների ծանրակշիռ և հեղինակավոր կենտրոն: Ալիսա Մարուքյանը Հայկական հարցերի ինստիտուտին վերաբերող իր հրապարակման մեջ ներկայացնում է Էդուարդ Հովհաննիսյանի հիմնադրած այդ հաստատության գործունեության պատմությունը, դրա սկզբունքները, նպատակներն ու կառուցվածքը:

Բաժինը եզրափակվում է Թեսսա Հոֆմանի «Հաշտեցում ծանրաբեռ պատմության քննության միջոցով. հետադարձ հայացք (1999-2014)» հողվածով, որտեղ ի մի են բերվում նրա իսկ հիմնադրած՝ «Ճանաչում» աշխատանքային հանձնախմբի անցած բեղուն ճանապարհն ու տարեգրությունը: Լուսաբանվում են հանձնախմբի քաղաքական, գիտական և հրապարակախոսական գործունեությունը և, բնականաբար, նաև Հայոց ցեղասպանության ճանաչման, մարդու և միջազգային իրավունքի հաղթանակի ուղղությամբ նրա գործադրած ջանքերը:

Գերմանա-հայկական ընկերության հրատարակած այս արժեքավոր ժողովածուն, անկասկած, ծանրակշիռ ներդրում է պատմագիտության մեջ, որը միաժամանակ կարևոր նշանակություն ունի ինչպես ընկերության անցած հարյուրամյա ուղին գնահատելու և արժևորելու, այնպես էլ նորը կերտելու հարցում:

ԱՇՈՏ ՀԱՅՐՈՒՆԻ